

У ГОЛОДУ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ: ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У ТВОРАХ ПРО ГОЛОДОМОР

Романенко Л. В.

Маріупольського державного університету

У статті досліджено особливості відтворення жіночих образів у творах українських письменників про Голодомор. Значну увагу приділено специфіці характеротворення, зумовленій вимогами до постмодерністської художньої прози. Особливу увагу зосереджено на з'ясуванні історичної відповідності висвітлених у творах фактів.

Ключові слова: форма, образ, художній текст, роман, історичний факт, масова література, мемуари.

Романенко Л. В. У голода не женское лицо: женские образы в произведениях о Голодоморе. В статье рассматриваются особенности создания женских образов в произведениях о Голодоморе украинских авторов. Значительное внимание уделяется специфике создания характеров, обусловленной требованиями к постмодернистской художественной прозе. Особое внимание сосредоточено на определении исторического соответствия освещенных в произведениях фактов.

Ключевые слова: форма, образ, художественный текст, роман, исторический факт, массовая литература, мемуары.

Romanenko L. V. Famine does not have a woman's face: female images in the works on Holodomor. The article deals with the peculiarities of picturing the female images in the works of Ukrainian writers on Holodomor. Considerable attention is paid to the peculiarities of the characterization, conditioned by the requirements for postmodern artistic prose. Particular attention is focused on clarifying the historical correspondence of the facts highlighted in works.

A woman, a mother in public consciousness is associated with home, with comfort. She is Bereginya, who is responsible for her children, their upbringing, health, home comfort, therefore, it is not surprising that she was subjected to requirements much more severe meaning salvation of a family than her husband. Thus, our goal is to investigate the specifics of creation of women's images in the novels of contemporary Ukrainian authors who covered the topic of the Holodomor in Ukraine (novels by Basaraba V. "The Last Judgement" (2013), Belimova T. "Free World" (2014), Dolyak N. "Black board" (2014), Talan S. "Split up sky" (2014), Vovk Y. "Until death will separate us" (2016), etc.).

There was a number of resources that can be used by women to save children; all of them are mentioned in the recollections of witnesses of the events, in the works of contemporary authors and memoirs: the sale or exchange of personal belongings for food; female self-help; sending children to urban orphanages; exploitation of female's own body. In addition, the female body could be used differently. It could have been sexual contacts with representatives of local authorities for the sake of saving children and receiving food.

So, it can be stated that a woman, who faced the destiny to be responsible for the family in the terrible years of hunger testing, collectivization, dispossession, used all possible resources that were not always comprehensible to common sense. The official Soviet historiography of those times did not reveal the truth about these awful years. An objective source for obtaining information became the testimony of people who could survive the Holodomor, or a memoir and artistic works of diaspora authors who were able to loudly declare a terrible crime against humanity committed by the authorities of the Soviet Union. The image of the mother-sufferer, who up to her last moment protected her children, became the main one in the artistic works on this subject.

Key words: form, image, artistic text, novel, historical fact, mass literature, memoirs.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Переосмислення, усвідомлення та прийняття нашого минулого стає однією із найголовніших завдань сьогодення. Ті історичні викривлення, які десятиліттями вкладалися в голови «радянських» людей, стали причиною конфліктів свідомості з реальністю. Страшні злочини радянської влади, які старанно приховувалися ціною масових смертей свідків, на разі мають бути названі своїми іменами і винуватці цього, які уже не зможуть відповісти за свої дії, принаймні отримають об'єктивну оцінку і ставлення

до них нащадків. Голодомор, який лютував на території України у 1932 – 1933 роках, забрав мільйони життів етнічних українців. Тема Голодомору в українській літературі почала підніматися у творчості діаспорних авторів (У. Самчука, В. Барки та ін.), коли в Радянській Україні говорити про страшні події 30-х рр. XX століття було небезпечно. Останнім часом з'явилася низка творів про «чорні роки» геноциду українського народу (романи Басараба В. «Страшний Суд» (2013), Белімової Т. «Вільний світ» (2014), Доляк Н. «Чорна дошка» (2014), Талан С. «Розколоте небо» (2014), Вовка Ю. «Доки смерть не розлучить нас» (2016) тощо), але найважливішим для нашого дослідження є визначення ролі жінки у порятунку сім'ї від загибелі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перші дослідження Голодомору були здійснені у 1933 році англійським журналістом Гаретом Джонсом, які наробили багато галасу в Європі, але не отримали підтвердження від представників влади СРСР. За офіційною версією у країні був неврожай зернових, від якого потерпали не тільки українці, а й населення Поволжя тощо. Однак нам відомо, що цей голодомор мав на меті звільнити українські землі від бунтівного селянства, яке опиралося каральній політиці. Продовжили роботу над висвітленням цієї трагедії наприкінці ХХ – початку ХХІ століття: український письменник і журналіст Володимир Маняк, який очолював організаційний комітет із створення «Асоціації дослідників голодоморів 1932–1933 років в Україні» (нагороджений посмертно за підготовку книги-меморіалу «33-й: голод»); Ткаченко Б. І. «Під чорним тавром» (1993); Олесь Воля «Мор. Книга буття України» (1993); Алан Безансон «Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту» (2007); С. В. Кульчицький «Україна між двома війнами: роки 1921–1939», «Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні», «Почему он нас уничтожил? Сталин и украинский Голодомор» (2007); О. Пахльовська «Супроти упирів минулого»: Голодомор і формування історичної пам'яті в українській, польській та російській культурах» (2008) та ін. У контексті досліджуваної проблеми важливим є дослідження Оксани Кісь «Голодомор крізь призму жіночого досвіду виживання» («Українські жінки у горнілі модернізації», 2017), яке висвітлює проблему виживання українського селянства і ролі жінки у ній.

Жінка, матір у народній свідомості асоціюється із домом, затишком. Вона – Берегиня, яка несе відповідальність за своїх дітей, їх виховання, здоров'я, домашній комфорт, тому, не дивно, що до неї висувалися вимоги значно суворіші, ніж до чоловіка у порятунку родини. Таким чином, нашою метою є дослідити специфіку творення образів жінок у романах сучасних авторів, які висвітлювали тему Голодомору в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відповідальність за сім'ю покладалася на жінку з того моменту, коли вона ставала матір'ю. У жахливі роки випробування голодом жінки повинні були нести тягар відповідальності. Не випадково О. Кісь, досліджуючи роль жінки і чоловіка у порятунку сім'ї, зауважує: «Саме на жінку-матір у той період найчастіше лягав увесь тягар турботи про решту родини – дітей і старих. У спогадах тих, хто пережив Голодомор дитиною, постать матері є центральною і значущою, тоді як згадки про батька вкрай рідко бувають такими виразними... Оскільки життя цілої родини залежало від жінки, то жіночі стратегії виживання в умовах тотального голоду, повсякденні практики та поведінка жінок в екстремальних обставинах набували особливого значення для рятунку родини» [9, 159].

Оксана Кісь виділяє низку ресурсів, якими могли скористатися жінки для порятунку дітей, усі вони згадуються у спогадах очевидців подій, у творах сучасних авторів та мемуарах: продаж або обмін особистих речей на продукти харчування; жіноча взаємодопомога; віддання дітей до міських сиротинців; використання власного тіла. До того ж жіноче тіло могло бути використане по-різному. Це могли бути статеві контакти із представниками місцевої влади заради порятунку дітей і отримання харчів. Але в художніх текстах збожеволівши й інші способи його використання: збожеволівши від голоду і відчуваючи наближення своєї смерті, жінка просить дітей подати їй сокиру і починає відрубувати свою ногу, щоб з неї зварити дітям суп...

Відчайдушне прагнення врятувати власних дітей спричиняло різні ситуації. Під час хлібозаготівлі жінки намагалися приховати хоч якусь кількість зерна аби мати можливість приготувати їжу. Коли забирати уже не було чого, люди уже втрачали страх: «Треба було навчитися ховати харчі, і люди знаходили все нові схованки. Навчилися їсти за зачиненими дверима і готувати вночі. Перевертні могли винюхати запах страви, яка готується, по-собачому вчувати свіжоспечений хліб, але Варя призначалася пекти малесеньку паляничку для вилучення непроханим гостям, і більшу, щоб одразу сховати для себе...» [7, 289]. Збожеволіли від голоду і страху за своїх дітей, жінки з відчаю записувалися у колгоспи, бо там давали хоч якусь частку харчів за трудовні, але для великої родини цього умовного пайка не вистачало, тому «...їдуть на роботу, щоб щось украсти та додому принести. Вчора запідозрили одну жінку у крадіжці, привели до сільради. Що ж їй тільки не робили, щоб зізналася! Биков і залякував, і по ногах бив палицею, і відрізував ножицями косу – не зізналася. Переляканій, тремтячій від страху жінці руки облили гасом, погрожуючи підпалити. Биков власноруч перед очима напівживої від переляку колгоспниці то запалював сірник, то тушив...» [7, 207]. Безпідставно звинувачені люди могли бути без суду і слідства розстріляні (зокрема за відомим в народі «законом про п'ять колосків»). У спогадах Дмитра Гойченка і творах Уласа Самчука (зокрема «Ост») згадуються різні історії, але вражаючою є історія про незнайому жінку, яка ідучи через село нібито вкрала десь шматок тканини, за який натовп готовий був роздерти її на шматки.

Однією із найтрагічніших ознак втрати людяності стали свідчення про канібалізм. Науковці пояснювали це руйнуванням психіки людей. Ці факти неодноразово підтверджувалися свідченнями очевидців подій і документальними джерелами. У романі Світлани Талан одна із жінок – Улянида – яку в селі називали дивною, але вона могла передбачати майбутнє, навіщувала важкі часи для України (голодомор) і народження нею дитини, яку під час голоду вбила і зварила. Жінки

боялися відпускати дітей на двір, або самих залишати вдома, бо часто дітей крали і з'їдали: «Розказували, що одна жінка купила у спекулянтів мисочку холодицю, почала їсти, а там маленький дитячий пальчик... Жінка злякалася, —..., побігла в міліцію з тим холодцем, знайшли ту спекулянтку, заарештували. Вона тоді і зізналася, що вже п'ятеро дітей зарізала, варила з них холодець і задешево продавала на базарі, щоб своїх дітей врятувати...» [7, 256].

Смерть дитини ставала найбільшою трагедією для матері, яка до останнього боролася за життя, поки вистачало сил, а потім і сама безвільно чекала смерті. Похорон власної дитини – найстрашніше випробування: «Першою, звісно ж, пішла Олюнька. Заснула одного дня й не прокинулася. Потухла маленька свічечка її долі, так і не встигнувши прогоріти бодай найменшу частинку. Мати сиділа скам'яніла, хрестом склавши руки на грудях, беззвучні сльози котились її обличчям...» [2, 46].

Дивлячись на страждання дітей і не маючи можливість чимось зарадити жінки єдиним звільненням від страждань вважали смерть: «Одно единственное животное чувство овладело ими, вытеснив в той или иной мере все прочие чувства человека, — это чувство голода. И недаром матери как бы безразлично взирали на трупы детей. Я слышал от нескольких матерей такие слова: «Слава Богу, что он прибрал несчастное дитя. Как оно, беденькое, мучилось! Если бы могла, то своим телом кормила бы его, если бы надеялась спасти». Происходила страшная переоценка ценностей. Смерть для любимого ребенка являлась желанной, ибо она прекращала его ужасные страдания» [5, 243].

Жінки здійснювали відчайдушні спроби врятувати дітей: підкидаючи в міські сиротинці або віддаючи кобзареві за поводиря («Розколоте небо»), записуючи у колгоспну бригаду з поховання померлих від голоду («Страшний суд») тощо.

Ганна Ткаченко («Голгофа козацьких нащадків. Терновий вінок», 2006) відтворює типову картину існування села у страшні роки голоду: «...зайшовши до своєї [хати. — Л. Р.], напоїла дітей [молоком. — Л. Р.], для себе налила туди води з відра та й випила. Потім дала кожному в руки зелених молодих листочків та пахучого і солодкого корінця осоки. Взявши палку, бо сили зовсім покидали, пішла до кладовища. Інколи звозили туди людей і складали їх в одну купу, на другий день ще довозили і тільки після того закопували в яму. Цього дня там нікого не було, а крайня могила була дуже свіжою. Постояла Проня так з хвилину біля неї, прислухаючись, чи не чути звідти якихось звуків від живих, потім, попросивши у свекра вибачення, потихеньку побрела додому. Невдовзі померли і її двоє дітей: Полінка на печі, а Кирило під кущем смородини, наївшись багато зелені. Живцем закопаний дід часто приходив уві

сні. Він сердився на неї, тупав ногами, іноді навіть гнався слідом. Вона його дуже боялася, а згодом зрозуміла, що то в її душі затримався страх...» [8, 143-144].

На противагу жінкам, які оберігали свою родину, були й інші, що входили до складу бригад для вилучення майна, як правило, це були жінки, що тримали образу на своїх односельців, і своїми діями мстилися за минуле: «Найчастіше це були знайомі чи навіть сусідки розкуркулених. При цьому жінки-активістки жодною мірою не проявляли ані жалю, ані поблажливості до родин, чие майно, житло і харчі реквізували...» [9, 161]. До того ж вони могли чудово знати, де б господиня могла сховати харчі і успішно користувалися цими знаннями. В іншому випадку до такої діяльності долучалися учительки-комсомолки, які обманом отримували від наївних дітей необхідну інформацію і вже цілеспрямовано бригади активістів ішли до батьків цих школярів, знаходячи зерно у схованках. У романі Світлани Талан «Розколоте небо» змальовані образи двох колишніх подруг: одна – дочка заможних батьків, інша – з бідної сім'ї. Авторка показує, як розходяться шляхи колишніх подруг, і як одна із них мстить іншій за своє убоге дитинство: «Поки активісти нищили коморами, Ганнуса не полилася всунути носа до скрині. Саме тієї, звідки Варя колись нишком дістала своє намисто і подарувала подрузі. Ганнуса стала навкарачки, заглядаючи під скатертину. Скільки ж разів Варя та її батьки частували дівчину з бідної родини за цим столом!.. Було навіть таке, що Варя віддавала свої налисники з сиром названій сестрі, подивившись на те, що не голодна... Чому батько, господар усього, що надбав чесною працею, стоїть принижений, згорблений, розчавлений, як слимак на дорозі? Чому її колишня подруга, з якою їли з однієї миски не один рік, тепер на правах хазяйки заглядає у кожную шпарину?...» [7, 202]. Періодично здійснюючи хлібозаготівельні рейди, Ганна заглядала до Варі. В одне із таких відвідувань вона залізла на діжку із квашеною капустою і помочилася в неї, таким чином показуючи подрузі дитинства своє презирство.

Але були й інші жінки, які взагалі не переймалися питанням виживання, їх не лякала близькість смерті, а вигляд виснажених людей викликав тільки огиду: «—Фу, — казала котрась товаришка, скирпивши симпатичного припудреного носика. — Чого ці жінки не слідкують за собою? Дивіться, ви бачите в них щічки? Це вже не модно бути такими здихляями» [6, 100].

Трагедія українського села і окремої, колись великої і щасливої родини, яких було багато, показана Юрієм Вовком: «Сковане морозами і голодом Красиве чахло і вмирало, мов квітка, яку вирвали з поживного ґрунту. В сім'ї Білоусів першими, ще до Різдва наступного 1933 року, відійшли найстарші. Батько Івана занедужав ще раніше, а після погрому, вчиненого ...

продзагонівцями, взагалі не вставав з ліжка... А мати...навіть ту мізерну децицю полови... згрібала...і варила, погайки ділила між Марійкою, Віронькою і Тарасиком. Та найменшого це не врятувало... Могилку для його виснаженого, зі здутим від голоду животиком, тількия...копали у замерзлій землі в кінці городу цілий день. Засипавши мілку яму...ще з годину, знесилені, не могли зіп'ястись на ноги, спроможні лише на хрипкий плач, який радше нагадував скигління двох забутих усім світом голодних собаченят» [4, 60-61].

Ступінь трагедії осиротілої матері неможливо передати адекватно. Художня література стала рупором, який має привернути увагу суспільства до цього питання:

На вікні свіча догасала.

Мати дитинча колисала

Не в колісці, ні,

Не в колісці, але у труні.

Мертві по ровах, їх мільйони.

По німих церквах стогнуть дзвони.

Хто ж то Україні, Боже,

Нині допоможе?! [3].

Символом трагедії українського народу стала картина, яка стояла перед очима героїні роману «Розколоте небо»: «Часто перед її очима стояло

жахливе видовище: підвода, жінка, з якої смерть вичавила життя до останньої краплі, залишивши, ніби на глум, тишне волосся і довгу чорну косу. Не йшла з голови Марічка, яка з життєлюбної, веселої і доброї жінки перетворилася на тварину. Дивлячись на Сашка, Варя постійно згадувала Сонечку, яка до останку чіплялася за життя, намагаючись напитися власної крові...» [7, 288].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тож, можна стверджувати, що жінки, на долю яких випала відповідальність за родину у жахливі роки випробувань голодом, колективізацією, розкуркуленням, застосовували усі можливі ресурси, які не завжди досягалися здоровим глуздом. Офіційна радянська історіографія тих часів не відкривала правду про ці жахливі роки. Об'єктивним джерелом для отримання інформації стали свідчення людей, які змогли пережити Голодомор, або мемуаристика і художні твори діаспорних авторів, котримали можливість голосно заявити про жахливий злочин проти людяності, здійснений владою Радянського Союзу. Центральним образом у художніх творах цієї тематики став образ саме матері-страдниці, яка до останку захищала своїх дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басараба В. Страшний Суд: роман. Харків, 2013. 368 с.
2. Белімова Т. Вільний світ: роман. Харків, 2014. 272 с.
3. Білозір Оксана. Свіча [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nashe.com.ua/song/5085>
4. Вовк Ю. Доки смерть не розлучить нас: роман, 2016. 192 с.
5. Гойченко Д. Красний апокаліпсис: сквозь раскулачивание и голодомор. Мемуари свидетеля. Київ, 2013. 400 с.
6. Доляк Н. Чорна дошка: роман. Харків, 2014. 368 с.
7. Талан С. Розколоте небо: роман. Харків, 2014. 352 с.
8. Ткаченко Г. Голгофа козацьких нащадків. Терновий вінок: роман. Харків, 2015. 320 с.
9. Українські жінки у горнілі модернізації / Під заг. редакцією Оксани Кісь. Харків, 2017. 304 с.